

Erken Görünüm

Journal Pre-proof

Japonya'nın Sinop Petrolüne İlgisi

Arş.Gör. Dr., Uğur ALTIN

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
YOZGAT.

e-posta: ugur.altin@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0211-3730

DOI: 10.30794/pausbed.1494238

Dergi adı: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal Name: Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute

Gönderilme tarihi/Received: 01.06.2024

Kabul tarihi/Accepted: 18.11.2024

Bu makaleyi şu şekilde alıntılaysın: Altın, U. (2025). "Japonya'nın Sinop Petrolüne İlgisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 66, ss. xx-xxx.

To cite this article: Altın, U. (2025). "Japanese Interest on Sinop Oil", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 66, pp. xx-xxx.

This is a PDF file of an article that has undergone enhancements after acceptance, such as the addition of a cover page and metadata, and formatting for readability, but it is not yet the definitive version of record. This version will undergo additional copyediting, typesetting and review before it is published in its final form, but we are providing this version to give early visibility of the article. Please note that, during the production process, errors may be discovered which could affect the content, and all legal disclaimers that apply to the journal pertain.

Bu, kabulden sonra kapak sayfası ve üst veri ekleme, okunabilirlik için biçimlendirme gibi geliştirmelere tabi tutulan bir makalenin PDF dosyasıdır, ancak henüz dosyanın kesin sürümü değildir. Bu sürüm, son haliyle yayınlanmadan önce ek dosya düzenleme, dizgi ve incelemeye geçecektir, ancak makalenin erken görünürlüğünü sağlamak için bu sürümü sağlıyoruz. Üretim sürecinde içeriği etkileyebilecek hataların keşfedilebileceğini ve dergi için geçerli olan tüm yasal uyarıların geçerli olduğunu lütfen unutmayın.

JAPONYA'NIN SİNOP PETROLÜNE İLGİSİ

Öz

Japonya enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. Bu açıdan enerji arzını dışardan sağlayan diğer ülkeler gibi Japonya için de enerji güvenliği, sanayileşme ve savunma gibi alanlara etkisi nedeniyle hayati öneme sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Japonya ile bazı temaslar olsa da diplomatik ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Japonya'nın Türk petrol yataklarına yönelik ilgisi gelişmiştir. Japon Donanması'nın 1915 yılından itibaren petrol türevi yakıt kullanımına geçişi ve ülke içinde petrolün yaygınlaşmasıyla petrol arzı artmıştır. Japonya bu ihtiyacı karşılamak üzere yurtiçinde petrol aramalarına yurtdışında ise petrol imtiyazı elde etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Japonya, Türkiye ve çevresindeki petrol kaynaklarından Sinop petrolüne büyük ilgi göstererek imtiyaz elde etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada, Japonya'nın petrol politikası kapsamında Türk petrol potansiyelinde elde etmeye çalıştığı imtiyazlar ve buna yönelik girişimler, bölgede bu alanda faaliyet gösteren Batılı Güçlerle olan ilişkisi ekseninde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Japonya, Petrol, İmtiyaz, Politika*

JAPANESE INTEREST ON SİNOP OİL

Abstract

Japan relies heavily on foreign sources for its energy needs, making it a country highly dependent on external energy resources. Consequently, factors such as energy security, industrialization, and defense are of paramount importance to Japan, similar to other nations that import their energy supply.

While there were limited interactions with Japan during the Ottoman Empire, formal diplomatic relations commenced following the establishment of the Republic of Turkey. During the early years of the Republic, Japan displayed a growing interest in Turkish oil fields. The adoption of petroleum-derived fuels by the Japanese Navy from 1915 onwards, coupled with the increasing use of petroleum within Japan, led to a rise in the demand for oil. Japan pursued domestic oil exploration efforts and sought oil concessions abroad to address this demand. In this context, Japan sought concession by expressing significant interest in Sinop oil in Turkey and its vicinity.

This study analyzes the concession Japan aims to secure in Turkey's oil potential within the framework of its oil policy. It will also examine the initiatives taken in this regard, considering Japan's relationships with Western Powers involved in the region's oil sector.

Keywords: *Turkey, Japan, Oil, Concession, Policy*

JAPONYA'NIN TAISHŌ DÖNEMİYLE ARTAN PETROL İHTİYACI

Japonya Meiji döneminden (1868-1912) itibaren petrolün önemini idrak etmiştir. Aslında Edo döneminin son yıllarından itibaren Japonya'da gaz lambaları ve dolayısıyla gazyağı kullanılmaya başlamıştı. Gaz lambalarının Meiji döneminden itibaren daha pratik olmasının yanı sıra medeniyetin ve batılılaşmanın bir sembolü olarak kullanımının yaygınlaşmasıyla ithalata dayalı bir sektör olarak gelişim göstermiştir (Ishida, 2003: 1). Japonya Edo döneminin (1603-1868) sonlarında ülke içi maden kaynaklarının araştırılması ve bu alanda uzman yetiştirilmesi için yabancı uzmanlar çalıştırmıştır (Aalto, 2011: 39). Meiji dönemiyle maden araştırmaları artarak Amerikan jeolog Benjamin Smith Lyman ve Henry Smith Munroe 1872 yılında Japon hükümetinin uzman olarak daveti üzerine Japonya'da kapsamlı kömür madeni, petrol sahası araştırmaları yürütmüştür (Aalto, 2011: 47).

Taishō döneminde (1912-1926) ise petrol, kömür madeninden daha verimli olması nedeniyle tercih edilmeye ve yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. İçten yanmalı motorların yaygınlaşması, Japon Deniz Kuvvetlerinin 1915 yılından itibaren kömür yerine petrol türevi yakıtların kullanımı politikasına geçmesiyle bu ihtiyaç daha da artmıştır. Japonya giderek artan ihtiyaca yetmeyen ülke içi üretim nedeniyle petrol tedariki bakımından zayıf hale gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası artan talep nedeniyle, petrol üretiminin artışına rağmen, Amerikan petrolünün kuyu başı fiyatı 1920 yılında 3,07 dolara kadar yükselmiştir (Breslin, 1975: 41). 1920'ye kadar ithal edilen petrol miktarı (ham ve rafine edilmiş) yerli üretimi, 1928'de ise rafine edilmiş petrol ithalatı yerli rafine petrol üretimini geçmiştir (Iguchi, 1963: 212). Savaş sonrası global talepteki artış petrol fiyat artışını tetiklemiştir. Bunun yanı sıra, Japonya'da 1923 yılında meydana gelen Büyük Kantō Depremi özellikle ham petrol stoku oluşturmanın ve yerli üreticiler için rafineri tesislerinin yapılmasının gerekliliğini hatırlatmıştır (Institute of Pacific Relations, 1934: 3).

Bu açıdan Japon Donanması petrol politikasının geliştirilmesi gereği üzerinde durarak barışta ve savaşta gerekli petrol ihtiyacını belirlemeye çalışmıştır. Dahası, Japon Donanması beş yerli firmayı (Mitsubishi, Kuhara, Ōkura, Suzuki Oil ve Takarada Oil) bir araya getirerek Hokushinkai şirketinin kurulmasına öncülük etmiştir (JACAR, Ref.B04011077200: 28). Ayrıca Donanma 1923 yılında Japonya'nın barışta 300000 ton, savaş durumunda ise 1 milyon 500 bin ton ortalama stok ihtiyacının nasıl olacağını öngörmüştür (Uwatoko, 1973: 28).

Hokushinkai şirketi Rus iç savaşı döneminde donanmanın da desteğiyle Kuzey Sahalin'de petrol çıkarmaya devam etmiştir. Sovyet-Japon Temel Sözleşmesi'nin 20 Ocak 1925 tarihinde imzalanmasıyla Japonya Sovyetler birliğini tanımış aralık ayında ise Kuzey Sahalin'de kömür ve petrol çıkarma imtiyazları elde etmiştir (Sakai, 1988: 28-29). Japonya ülke içi petrol araştırmaları ve üretimini teşvik etmek için her fırsatı değerlendirmiştir. Japonya Grozni ve Bakü'deki petrol yataklarında imtiyaz elde etmeye çalışsa da bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Altın, 2024: 184).

Japon Donanması yurtdışında petrol aramalarına savunma açısından önemi nedeniyle destek vermiştir. 1927 yılından itibaren Japon Hükümeti yeni petrol yataklarının araştırılması için sübvansiyon sağlamıştır. 1930 yılında ise Hollanda Borneo'sunda imtiyaz elde edilerek iki büyük Japon şirketi tarafından Borneo Petrol Şirketi kurulsun da fon eksikliği nedeniyle işe ara verilmiştir (Institute of Pacific Relations, 1934: 2).

Japon İmparatorluğu'nun petrol ihtiyacı Taishō dönemiyle birlikte büyük ölçüde artmıştır. Japon İmparatorluğu'nun yurtdışında petrol imtiyazı elde etme isteği bu ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Japonya ülke içi petrol tüketiminin artmasının yanı sıra ülke ekonomisi ve savunması açısından stratejik öneme sahip petrolün temini için yurtiçinde petrol aramaları artış göstermiş yurtdışında ise imtiyazlar elde etmeye çalışmıştır.

JAPONYA'NIN TÜRK VE KAFKAS PETROLÜNE İLGİSİ

Japonya'nın Türkiye'deki petrol yataklarına ilgisi her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamışsa da Sultan Abdülhamid'in Japonya'dan petrol uzmanlarını getirmeye yönelik teşebbüsü başarısız olmuştur (Ediger, 2022: 240). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türkiye ve Japonya arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler, iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin de miladı olmuştur. Japonya'nın Türkiye ile ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye yönelik talebine Türkiye de olumlu yaklaşmıştır.

Sinop petroleri ya da Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kastamonu vilayeti Sinop sancağı Ekinviran karyesi olarak adlandırılan bölgede Birinci Dünya Savaşı döneminde de petrol imtiyazları verilmiştir. Sinop petroleri, 27 Aralık 1916'da Osmanlı tebaasından Altunoğlu Yevan Efendi'ye, 19 Ağustos 1917'de Altunoğlu Yevan'ın hisselerinin üçte biri yine Osmanlı tebaasından Ahmedzade Hacı Ali Şükrü Efendi'ye, onların bu hissesi de 7 Nisan 1918 tarihinde kereste tüccarlarından Musa Reiszade Ahmet Vefik Efendi'ye devredilmiştir (Ediger, 2022: 422-423). Altunoğlu İvan Efendi 99 yıllığına petrol madeni arama hakkına sahip olmuşsa da Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu imtiyaz işlemi yerine getirilememiştir (Akpınar, 2018: 2370). Türkiye Cumhuriyeti bu imtiyazı maden nizamnamesi 60. maddesi uyarınca 15 Haziran 1924 tarihinde feshine hissedar Musa Reiszade Ahmet

Vefik Efendi itiraz etmişse de 12 Mart 1925 tarihli Bakanlar Kurulunda bu itiraz reddedilerek imtiyazın feshi kesinleşmiştir (Akpınar, 2018: 2371).

Japonya'da Türk ve Kafkas petrol potansiyeline ve yabancı ülkelerin Türkiye'deki faaliyetlerine dair ilk resmî rapor Japonya'nın Lahey konsolosu Itō Nobufumi'nin 20 Ekim 1922 tarihinde dışişleri bakanına gönderdiği rapordur (JACAR, Ref.B04011142200). Nieuwe Totterdamsche Courant gazetesindeki bir haberi alıntılamanın raporda; Royal Dutch Shell ile Standard Oil görüşmelerinin devam ettiği Karadeniz Kıyıları ve Trans-Kafkasya'da petrol arama çıkarma imtiyazı elde etme görüşmeleri için ortak temsilcilerini Ankara hükümetine göndermeyi planladıkları, bu bölgelerin önceden Almanya ve Standart Oil'in petrol imtiyazı elde etmeye çalıştığı bölgeler olduğu vurgulanmaktadır (JACAR, Ref.B04011142200). Konsolos Itō, iki şirketin Türkiye'deki petrol alanlarında ortak girişimlerde bulunmasının ilgi çekici olduğunu analiz etmiştir.

Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk ve Kafkas petrollerine yönelik ilgisi dikkat çekicidir. Japon hükümeti Türkiye'deki petrol alanlarında faaliyet gösteren yabancı şirketleri ve ülkeleri inceleyerek bu konudaki bilgisini derinleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Japonya'nın İtalya Büyükelçiliği başkanı Kasama Akio Türkiye'deki petrol yatakları, yabancılara verilen petrol imtiyazlarının durumunu içeren ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır¹. Kasama, 23 Haziran 1923 tarihinde Türkiye'ye "Lozan Barış Görüşmeleri Yürütme Komitesi" üyesi olarak atanmıştır (National Archive of Japan, Ref. B01127100: 5). Kasama'nın faaliyetleri Lozan Barış Görüşmelerinde gündeme gelen petrol imtiyazları sorunu konusunda Japonya'nın tutumunun belirlenmesine yönelik olduğu düşünülebilir.

Kasama 17 Ocak 1924 tarihinde Japonya Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu araştırma raporunda, İngiltere, Almanya ve Amerika'nın Türk petrollerindeki imtiyazlarını ele almıştır. Raporun giriş kısmında Musul meselesinin üzerinde önemle durulmuştur. Kasama, Musul'un Kafkaslardan Mezopotamya ve İran'a kadar uzanan hatta zengin petrol yataklarını barındırdığına dikkat çekmiştir (JACAR, Ref.B04011142200: 15).

Kasama, İngiltere'nin Türk petrolleri sorunundaki konumu ile ilgili olarak; "1829 yılında India Board of Control'ün Halep'te İngiltere ve Hindistan arasında ulaşım yolunu açmasından itibaren bölgede büyük gelişim göstermiştir. İngiltere 1854 yılında Rusya ile İran'ın toprak bütünlüğü konusunda anlaştıktan sonra Hürmüz Boğazı'ndan barışçıl yayılım politikasını uygulamıştır" (JACAR, Ref.B04011142200: 15) İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarının Rusya ile uyum politikası çerçevesinde gelişim gösterdiğine atıfta bulunmaktadır. Kasama petrol imtiyazları ile ilgili olarak; "Lynch Brothers şirketinin 1830 yılında Dicle ile Fırat arasında seyahat hakkını elde etmesi (Bu imtiyaz 1910 yılında 75 yıl uzatılmıştır) Bağdat-Basra arası lojistiği güçlendirmenin yanı sıra Mezopotamya bölgesindeki İngiliz nüfuzunu artırmıştır. Ancak Güney İran'da petrol çıkarma hakkı elde eden İngiliz sermayesi D'arcy, Musul ve Bağdat bölgesindeki petrol çıkarma haklarını almak için 1902 yılında Osmanlı İmparatorluğu'yla görüşmelerde bulunarak olur almıştır. Aynı zamanda İran'da D'Arcy'nin sahip olduğu petrol şirketi 1903 yılında Anglo Persian Oil Co. tarafından devralınmıştır. Bu şirket Kasr-ı Şirin'de petrol arama çıkarma hakkı elde etmiştir. Yine 1911 yılında Mezopotamya bölgesinde sulama kanalı inşası için bir İngiliz şirketinin kabul almasıyla İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu gittikçe artmıştır." (JACAR, Ref.B04011142200: 15) İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettiği imtiyazlar kronolojik olarak ele alınmıştır. Rapor İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol yataklarına yönelik aktif politikasını değerlendirmektedir.

Almanya'nın Türk petrol rezervlerine yönelik girişimleri ise; "Almanya Asya'daki ekonomik, ticarî sömürgeleştirme faaliyetlerine 1883 yılında Hürmüz Boğazı'na uzanması planlanan Anadolu Demiryolları'nı inşa ederek başlamıştır (...) Anadolu ve Bağdat Demiryolları Berlin'i Hürmüz Boğazı'na bağlama stratejisiyle planlanmıştır (...) Almanya tren hattının iki yönlü 40 kilometre çapındaki bütün madenleri çıkarma imtiyazını da elde etmiştir. Fakat aynı hat Mezopotamya'daki petrol bölgelerinden de geçtiğinden Sultan Abdülhamit, dönemin konjonktürünü düşünerek İngiliz-Alman sermayesinin bu bölgedeki satın almalarını engellemek için hanedanın malı haline getirmiştir. (1908 yılındaki devrim nedeniyle bu alanlar başbakanın tasarrufuna geçmiştir) Deutche Bank, Türk hükümetiyle 1903 yılında Bağdat Demiryolları inşasıyla ilgili sözleşmeyi imzalarken Mezopotamya bölgesindeki doğal kaynakları keşfetmek maksadıyla bölgeye araştırma heyeti görevlendirmiştir. Bu araştırmanın sonucu hiç tatmin edici değildir. Bu nedenle banka buradaki faaliyetlerinde değişikliğe gitmek durumunda kalmıştır. Bu kapsamda Mezopotamya'da petrol imtiyazı elde etmek için İngiltere'nin D'arcy şirketiyle ortaklık kurmaya çalışmıştır" (JACAR, Ref.B04011142200: 16) diye Alman nüfuzunun bölgedeki yayılma sürecini ele almıştır.

Kasama'nın raporunda Amerika'nın da Türk petrollerine yönelik İngiliz-Alman mücadelesine dahil olduğu, Standart Oil şirketinin Mezopotamya'da petrol imtiyazı elde etmek için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu raporda "Standart Oil şirketi, Diyarbakır, Musul, Mezopotamya, Bitlis, Erzurum ve Trabzon gibi petrol bölgelerinde demiryolu inşa etme hakkı ve buna karşılık demiryolu hattı boyunca iki yönlü 40 km çapında

¹ Kasama Akio, 15 Aralık 1924 tarihinde Japonya'nın Romanya Konsolosluğu'na başkatiplik olarak atanana kadar Türkiye'de bulunmuştur. (<https://www.digital.archives.go.jp/item/3279369>)

maden arama hakkını talep etmişse de İngiliz-Alman müdahalesiyle bu plan başarısızlıkla sonuçlanmıştır” (JACAR, Ref.B04011142200: 17) diye Amerikan şirketinin girişimleri ele alınmıştır. Standart Oil şirketi Balkan Savaşları'nın devam ettiği 1913 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'na fon sağlama karşılığında petrol imtiyazları verilmesine yönelik yeni bir teklif sunmuşsa da anlaşma sağlanamamıştır.

Kasama Birinci Dünya Savaşı öncesi Türk petroleri üzerindeki imtiyazlar konusunda İngiliz-Alman yakınlaşmasının nedenini Amerikan şirketlerinin bölgede artan faaliyetlerini engellemeye yönelik olduğunu analiz etmiştir. İngiliz-Alman yakınlaşması hakkında, “İngiliz Alman çıkarlarında uzlaşma 1912 yılından itibaren üzerinde çalışılan bir konuydu, ancak 1914 yılında sonuca varmıştır. İngiltere Turkish Petroleum Şirketi'ni kurmuştur. Bu şirket, Anglo Persian Petroleum Oil Co., Anglo Saxon Oil Co. ve Deutsche Bank'ın ortak yatırımıyla kurulmuş olup Anglo-Persian Oil Co. %50, Anglo Saxon Petroleum %25 (Royal Dutch Co. asıl hisse sahibidir), Deutsche Bank %25 orandadır. Şirket, Türk hükümetiyle pazarlıklar sonucu Musul ve Bağdat petrol bölgelerinin kiralama hakkını elde etmişse de kira bölgesinde petrol çıkarma hakkı ile ilgili anlaşma sağlanamadan Büyük Savaş patlak vermiştir” (JACAR, Ref.B04011142200: 17-18) iki ülke arasında petrol imtiyazları alanındaki uzlaşmanın sağlanmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle plan uygulanamamıştır. Ayrıca, raporda Turkish Petroleum şirketi sorunu Lozan görüşmelerinde gündeme gelse de bir sonuç elde edilemediği bildirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası petrol imtiyazlarının son durumu ile ilgili olarak dikkat çeken husus Fransa'nın İngiltere ile iş birliğinde Almanya'nın yerini alması ve buna karşın gelişen Amerikan nüfuzu çatışmasıdır. Raporda; “Savaşın sona ermesiyle Alman nüfuzunun yerini Fransızlar devralmıştır. Fransa savaş esnasında Briand-Asquith anlaşması ile Musul'un petrol yatakları dışındaki bölgelerinin kendi nüfuz alanları olacağına dair söz almıştı. Clemanceao ateşkes sonrası Lloyd George'nin teklifiyle Musul'u İngilizlere bırakmayı kabul etmiştir. Fransa bunun karşılığında Turkish Petroleum Co'daki Almanya'nın payını almıştır. Fakat, San Remo anlaşmasıyla İngiltere, Suriye'deki Fransız nüfuz alanı içerisinde petrol boru hattı çekmesi hakkına karşılık olarak Mezopotamya'da kendi nüfuz alanında çıkarılacak petrolün 25%'ini Fransa'ya vermeyi kabul etmiştir” (JACAR, Ref.B04011142200: 17-18). Raporda, İngiltere ile Fransa iş birliğinin eski Alman nüfuz alanlarını paylaştıkları ve buradan çıkarılacak petrol üzerinde anlaşmaya vardıklarının altı çizilmiştir. Kasama Amerika'nın savaş öncesi bölgeye olan ilgisinin yeniden canlandığını analiz ederek Amerika'nın Türk petrolerine yönelik faaliyetlerini irdelemiştir.

Kasama'nın raporunda Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası faaliyetleri ile ilgili olarak (Colby Mitchell) Chester Planı üzerinde durulmuştur. Buna göre, “Chester Bey 1922 yılında Türkiye'de yeniden faaliyete geçerek Ottoman American Development Co.'nun yardımıyla Asya'dan Mezopotamya'ya kadar ulaşan demiryolu inşa hakkı, maden çıkarma hakkını da içeren Büyük Chester Planı'nı uygulamaya çalışmıştır. Ankara Hükümeti bu planı kabul ettiyse de şirket fon yetersizliği nedeniyle projeyi anlaşma şartlarına uygun biçimde yapmadığından anlaşmayı iptal etmiştir” (JACAR, Ref.B04011142200: 19) diye, Chester projesi özetlenmiştir. Kasama, Chester şirket vekilinin Ankara hükümeti ile görüşmelerde bulunduğunu bu nedenle Chester Planı'nın durumun belirsizliğini koruduğunu iletmıştır. Bilindiği üzere, Türkiye'nin Musul meselesinde Amerika'dan beklediği desteği alamaması ve projenin Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına zarar vereceği düşüncesiyle Türk Hükümeti'nce Chester Projesi iptal edilmiştir (Görgeç, 2022: 376-395).

Kasama, Büyük Güçlerin Türk petrolerine yönelik imtiyaz faaliyetlerinin üzerinde durarak Japonya'nın bölgedeki imtiyaz arayışında dikkat etmesi gereken hususları ortaya koymuştur. Raporda Türk petrolerinin imtiyaz sorununda Musul sorununun yanı sıra Türkiye ile Chester ilişkilerinin nasıl gelişeceği ve İngiliz-Fransız iş birliğinin ne ölçüde uygulanacağı gibi sorunlar üzerinde durulmuştur. Japonya'nın Türk petrol yataklarına yönelik ilgisinin savaşın kazananlarından olması itibarıyla Lozan Barış Görüşmeleri'ne katılması ve bu toplantılarda petrol imtiyazlarına dair sorunların gündeme gelmesiyle geliştiği görülmektedir. Anlaşılacağı üzere Kasama Japonya'nın Lozan Barış Görüşmelerinin komitesinin bir üyesi olarak Türkiye'de araştırmalarda bulunmuş Türk petroleri sorunu üzerine araştırmalar yapmıştır.

Japonya'nın Türk ve Kafkas petrol yataklarına ilgisi de Chester planının rafa kaldırıldığı bu dönemde artış göstermiştir. Japonya her ne kadar Kafkasya'da Mirza Asadullayev² aracılığıyla imtiyaz elde etmeye çalışsa da bölgedeki faaliyetlerinin Shell şirketine sızması, Japon-Sovyet diplomatik ilişkilerin kurulmamasının yanı sıra lojistik güçlükler nedeniyle imtiyaz elde edememiştir. Asadullayev Japonya'nın demiryolu, madenler ve tarım gibi alanlarda Türkiye ile ekonomik ilişkiler geliştirebileceği bu nedenle Japon şirketlerinin İstanbul ve İzmir'de şubeler açmasının faydalı olacağını Japonya'nın Fransa Büyükelçisi Ishii'ye önermiştir. Japon diplomatlar, Türk bürokrasisi ve Kafkas Müslümanları üzerindeki Asadullayev'in nüfuzunun kullanılabilirliği düşünmüştür.

Japonya Dışişleri Bakanlığı, Fransa Büyükelçiliği aracılığıyla elde ettiği bilgileri teyit etmek için Türkiye'de bulunan Kasama Akio'dan konunun araştırılmasını istemiştir. Kasama, Asadullayev ve Türkiye'deki petrol işleri ile

² Mirza Asadullayev ünlü petrol zengini Şemsi Asadullayev'in oğlu olup Bolşevik işgaline kadar Azerbaycan'ın Sanayi ve Ticaret Bakanlığı görevini yürütmüştür.

ilgili bir rapor hazırlayarak 6 Haziran 1924 tarihinde Japonya Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bu raporda, Asadullayev'in Kafkas ve Bakü petrolerindeki eskiden imtiyaz sahibi olduğu Grozni ve Bakü petrolleriyle ilgili olarak Sovyet-Japon ilişkilerinin gözetilmesinde yarar olduğunu kaydetmiştir (Altın, 2024: 181). Kasama, Türk hükümetinin yabancılara imtiyaz vermeyi düşünmese de ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu politikasındaki olası bir değişiklikte Japonya'ya karşı sempatisini kullanarak önemli kazançlar elde edebileceğini, Japonya'nın petrol politikasının önemi nedeniyle bu bölgede hızlı bir araştırma yapılması ihtiyacını vurgulamıştır. Bu kapsamda İshimoto Keikichi'nin vekili İshimoto Heiji'nin bölgede bulunduğunu ve araştırmalarını sürdürdüğünü, bahsedilen petrol yatakları ile ilgili dokümanları bulmaya çalıştığına dikkat çekmiştir.

Hokushinkai şirketi Asadullayev'in Bakü petroleri grubuyla görüşse de görüşmeler yarıda kesilmiştir. Japonya'nın Lozan Barış Görüşmeleri Yürütme Komitesi üyesi Kasama Akio'nun Grozni ve Bakü petrolleriyle ilgili raporları Hokushinkai şirketine Japonya Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla ulaşmakta olup imtiyaz konusundaki kararda etkili olmuştur. Kasama Asadullayev'in faaliyet gösterdiği petrol yataklarının bulunduğu yer itibarıyla sondaj yapmanın zorluğu, petrol yataklarının Sovyet Rusya tarafından millileştirilmesi, bölgede petrol işiyle uğraşan Müslümanların ise Türk kökenli olsa da tek başlarına faaliyet gösterdikleri, Ankara hükümetinden onay alıp almadıklarının bilinmediğini Japonya Dışişleri Bakanı Shidehara'ya raporlamıştır (Altın, 2024: 183-184). Bu nedenlerle Hokushinkai şirketi ile Asadullayev arasında iş birliği sağlanamamış Japonya'nın Kafkasya'daki girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

JAPONYA'NIN SİNOP PERTOLÜNE İLGİSİ

Kasama, Japonya'nın Grozni ve Bakü'deki petrol yataklarına yönelik faaliyetlerinin yarıda kesilmesiyle, Türkiye'deki petrol yatakları ile ilgili araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Japonya'nın Türkiye Cumhuriyeti'ni 7 Temmuz 1924 tarihinde tanımasının etkili olduğu söylenebilir. Kasama, Sinop yakınlarında son dönemde dikkat çeken petrol yataklarına yatırım yapmanın bölgede henüz yabancı şirketlerin imtiyazı bulunmaması nedeniyle daha uygun olacağını düşünmüştür. Sinop petrol yataklarına daha az yatırımla imtiyaz elde etmenin mümkün olabileceğinden Hokushinkai şirketinin bu bölgeye yatırım düşünüp düşünmediğinin sorulmasını talep etmiştir (JACAR, Ref.B04011142200: 57).

Hokushinkai şirketi başkanı Vatanabe Chüzö 3 Eylül 1924 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Avrupa-Amerika masası başkanı Hirota Kōki'ye gönderdiği mektupta Sinop'taki petrol yataklarıyla ilgilendiklerini iletmıştır. Bu nedenle Sinop petrolerine dair ortaklık kurmak isteyen Türk iş adamlarının olup olmadığının araştırılmasını, madenin yatırım yapmaya uygun değerde olup olmadığı ve ortaklık kurabilecekleri şirketlerin şartlarını öğrenmek istemiştir (JACAR, Ref.B04011142200: 63).

Kasama'nın 25 Eylül 1924 tarihinde Japonya Dışişleri Bakanı Shidehara'ya gönderdiği cevap telgrafında ortaklık kurmak isteyen iş adamı ve imtiyazın ayrıntıları verilmiştir. Bu iş adamı Sinop petroleri konusunda Japon tarafına danışmanlık yapan Azeri kökenli Hasan Mustafayev'dir³. Mustafayev Sinop petrolüyle ilgili olarak bölgenin jeolojik özelliklerinin yanı sıra bir anlaşma taslağını da Kasama'ya vermiştir (JACAR, Ref.B04011142200: 65).

Mustafayev'in Kasama'ya verdiği bilgilere göre petrol yatağı Sinop'un 62 kilometre güneyinde bulunan Boyabat ilçesinin 10 kilometre kuzeyindedir. Bu araştırma sonuçları aslında 1912-1913 yılları arasında Bakü'den gelen bir petrol uzmanının deneme sondajı verilerine dayanmaktadır.

Mustafayev Shimizu'ya verdiği petrol imtiyazının ayrıntılarına dair raporda; imtiyazın doğu ve kuzeydoğu kısımlarında Jurassic ve Kretase dönemi oluşumları, güney ve güneybatısında ise Eosen, Oligosen, Miyosen, tersiyer formasyonlarında petrol yataklarının yer aldığı belirtilmektedir (JACAR, Ref.B04011142200: 65). Yıllardır petrolün ırmağa sızmasıyla besi hayvanlarının su içmesini engellediği bölgedeki halk için büyük sıkıntıya neden olduğu belirtilmiştir. Ankara maden dairesinin analizlerine göre, çıkan madenin "Madeni Yağlar %80, Kerosen %19,5, Benzin %0,5" (JACAR, Ref.B04011142200: 65) içerdiği belirtilmiştir. Mustafayev'in birlikte çalıştığı Edward, daha derin sondaj çalışması yapılması durumunda özgül ağırlık azalarak kerosen ve benzinin daha da artacağını öngörmektedir.

Mustafayev, imtiyaz sözleşme taslağında ise imtiyazlının iki yıl içerisinde deneme sondajı yapması sonucunda uygun görülen arazinin yarısının tahsis edileceğini, kira süresinin ise 49, 66 ya da 99 yıllığına yapılacağını, hükümete net karın %15 ila %20'sini ya da üretimin %5 ila %10'u arasında bir miktar verileceği şeklinde imtiyaz elde edebileceğini bildirmiştir.

³ Azeri kökenli Hasan Mustafa'ya 1926 yılında Mürefte'de petrol arama ruhsatı verilmişse de sondaj yapılmasına hükümet tarafından müsaade edilmemesi çalışmaların tatil edilmesine yol açmıştır. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yurtoğlu, 2017)

Mustafayev imtiyazı elde etmesi durumunda yaptığı masraflara karşılık ücret olarak Hokushinkai şirketinden üç bin poundun yanı sıra Türkiye’de kurulacak şirkette %10 hisse talep etmiştir. Mustafayev’e göre deneme sondajı için bin pound yeterli olacaktır (JACAR, Ref.B04011142200: 65). Petrol çıkarılması durumunda petrol boru hattının yapılması yerine ilk aşamada küçük ölçekli taşıma araçlarının yeterli olacağı düşünülmüştür. Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen imtiyazlar nedeniyle sıkıntılar çektiği bu nedenle bu işi başarıya ulaştırarak güven kazanılması durumunda gelecekte başka imtiyazlar da elde edilebileceği düşünülmüştür.

Hokushinkai şirketi, Kasama’nın imtiyazın ayrıntılarıyla ilgili gönderdiği rapora 26 Eylül 1924 tarihinde cevap vermiştir. Şirketin gönderdiği cevap telgrafında şirketin önemli bir yetkilisinin seyahat halinde olması nedeniyle gönderilen belgeleri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek 7 Ekim 1924 tarihine kadar cevap verileceği Japonya Dışişleri Bakanlığı’na bildirilmiştir. Kasama, İtalyan şirketlerinin de Türkiye’de imtiyaz elde etmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu bu nedenle Japon yatırımcıların acil cevap vermesinin yararlı olacağını belirtmiştir. Japon diplomat imtiyazın elde edilmesi için diğer yabancı yatırımcılardan önce kararlı bir tutum sergilenmesi gerektiğini düşünmüştür.

Kasama’nın 12 Ekim 1924 tarihinde gönderdiği raporda ise Mustafayev’in hükümet yetkilileriyle görüşerek bazı ilerlemeler kaydettiği İshimoto Keikichi’nin imtiyazdan çekildiği Hokushinkai şirketinin imtiyaz elde etme isteği bulunması halinde bir yetkilisini Türkiye’ye göndererek görüşmeleri doğrudan yürütmesi istenmiştir (JACAR, Ref.B04011142200: 73).

Hokushinkai şirketi Sinop petrolünü araştırmak için Türkiye’ye bir maden uzmanı gönderme kararı almıştır. Hokushinkai şirketi Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Kasama’ya gönderdiği telgrafla, “Ömura İchizō Türkiye’ye Port Said üzerinden aralık ayında varacaktır. Depozito ücreti olan 360 poundu büyükelçiliğimiz aracılığıyla vermek istiyoruz” (JACAR, Ref.B04011142200: 85) diye cevap vermiştir. Hokushinkai şirketi şartları kabul ederek ünlü petrol jeoloğu Ömura İchizō’yu madenin değerini saptamak amacıyla Türkiye’ye göndereceğini bildirmiştir.

Ömura İchizō 9 Kasım 1924 tarihinde Hakonemaru gemisiyle Türkiye’ye yola çıkmıştır. Hokushinkai şirketi Ömura’nın saha araştırmalarını tamamladıktan sonra anlaşma şartları ile ilgili görüşmelere başlamak istemiştir. Hokushinkai şirket başkanı Vatanabe Chüzō 21 Kasım 1924 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Avrupa Amerika Masası Müdürü Hirota Kōki’ye gönderdiği niyet mektubunda “Ömura imtiyaz anlaşması (madenin işletilmeye değer olduğunu kanıtlayan bir araştırma raporu sonucu çıkması durumunda) imzalanana kadarki süre içerisinde ön kontratı imzalama yetkisiyle Türkiye’ye gitmiştir. Bu nedenle ön koşullarda bulunan depozito ücretini Londra aracılığıyla göndererek yükümlülüğümüzü yerine getireceğiz” (JACAR, Ref.B04011142200: 88) diye saha araştırmasının sonuçlanmasına kadar geçici kontratın imzalanmasını Ömura’ya depozito ücretinin ödendiğine dair fatura ve geçici kontrat belgelerinin verilmesini istemiştir.

Ömura’nın Türkiye’ye ulaşması aralık ayını bulacağından Hokushinkai şirketi süreci hızlandırmak amacıyla Shimizu’yu vekil olarak atamıştır. Depozito ücreti olarak 360 İngiliz pound Ömura’nın Türkiye’ye ulaşmasından önce 27 Ekim tarihinde Seikin Bankası’ndan Kasama’ya gönderilmesinin yanı sıra geçici kontrat belgesini Shimizu’nun teslim alması istenmiştir (JACAR, Ref.B04011142200: 92). Shimizu vekil olarak geçici kontratı imzalayarak Mustafayev’e verilen 360 poundun faturasını alacaktır.

Japonya’nın Türkiye’de petrol imtiyazı elde etmeye yönelik güçlü isteği nedeniyle süreci hızlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Kasama’nın İtalyanların Türkiye’de petrol imtiyazı elde etme girişimlerinde bulunduğu dair raporu, Hokushinkai şirketinin işlemleri hızlandırmaya çalışmasında etkili olmuştur.

Kasama Türkiye’de petrol imtiyazının elde edilmesi için büyük çaba harcamıştır. Kasama’nın imtiyazın elde edilmesi için Türkiye Dışişleri Bakanlığı’ndan yetkililerle görüşmeler yaparak süreci yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Kasama aralık ayında Japonya Dışişleri Bakanı Shidehara’ya gönderdiği bir raporda, “Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle yaptığım görüşmelere göre hükümet yakın zamanda Japonya’ya elçi atayacaktır. Bunun yanı sıra Türk bürokratlar ve Türk halkının Japonya’ya yönelik derin sempati duyduğunu özellikle belirtmiştir. Yakın zamanda petrol imtiyazına dair karar verilmesinin yaklaşılması nedeniyle bu görüşmenin büyük etkisi olacağını düşünüyorum. İmparatorluğumuzun Türkiye’nin gelişmesine samimiyetle katkı sunacağı düşünüldüğünden Japonya’ya sempati duyulduğu görülmektedir” (JACAR, Ref.B04011142200: 100) diye iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin Türkiye’de Japonya’ya yönelik güveni daha da artıracığına işaret etmiştir.

Kasama’nın dışişleri bakanlığına 25 Kasım 1924 tarihinde gönderdiği “Türkiye’deki Petrol İmtiyazlarına Dair Araştırma Raporu” başlıklı telgrafta Türkiye Cumhuriyeti’nin petrol politikası ele alınmaktadır. Kasama raporunda Türkiye’de Sivas, Erzurum, Kars, Sarıkamış, Sinop ve Van’da petrol yataklarının bulunduğu ülkenin Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ekonomik ve siyasi buhrana sürüklenmesi nedeniyle bu bölgelerdeki petrolü

çıkarmayı başaramadığına dikkat çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancılara sağlanan imtiyazlar üzerinde durulmuştur. Raporda Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol politikası hakkında;

“Kemalistler'in zaferiyle birlikte kurulan Cumhuriyet hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'nun önceden verdiği imtiyazları kesinlikle reddetmektedir. Yeni saha araştırma raporlarına dayanarak Avrupa'yı model alan yarı devlet yarı özel işletme sistemini uygulamaya çalışmaktadır. Bu yıl eylül ayında Lüksemburg'dan Lucius'u (Bakü'de saha araştırmaları deneyimine sahip petrol uzmanı) danışman olarak işe alarak yeni saha araştırmalarına başlamışlardır (JACAR, Ref.B04011142300: 9-10)”

Mustafa Kemal Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılara verdiği imtiyazları tanımayarak Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını milli imkanlarla çıkarmaya yönelik bir politika benimsediği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Dr. M. Lucius 1925 yılında Boyabat dahil olmak üzere ülkemizin çeşitli yerlerinde petrol saha araştırmaları yaparak hazırladığı raporları İktisat Vekaleti Maden Umum Müdürlüğüne teslim etmiştir (Yurtoğlu, 2017: 148-149).

Sinop petroleriyle ilgili bilgilerin Japonya tarafına aktarılması Shimizu Heiji'nin girişimleriyle mümkün olmuştur. Shimizu, İshimoto Keikichi (maden, fizik mühendisi) ile irtibat kurarak Orta Doğu'da petrol araştırmalarına başlamışlardır. İshimoto 20 Nisan 1924 tarihinde İstanbul'a gelse de daha sonra petrol işinden vazgeçmiştir. Shimizu ise Grozni ve Bakü'de eskiden petrol işleriyle ilgilenen kişilerle irtibata geçmiştir. Buralardaki imtiyazların son durumuyla ilgili araştırmalar yapsa da yeni kurulan Sovyet Rusya'nın yabancı yatırımcılara yönelik politikasının henüz belli olmaması, Japonya'nın Sovyet Rusya'yı henüz tanıması nedeniyle Türkiye'de petrol çalışmalarında bulunmaya karar vermiştir. Hokushinkai şirketinin Türkiye'deki girişimlerinde de Shimizu aktif rol oynamıştır. Shimizu, Kafkas bölgesinde eski Rus petrol işletmesi sahipleriyle irtibat kurması vesilesiyle Gürcü uyruklu Yuristof ile tanışmıştır. Yuristof aracılığıyla da Mustafayev ile tanışmıştır.

Kasama'nın raporlarında Mustafayev ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; “Hasan Mustafayev Azerbaycan kökenli bir Müslümandır. Wrangel ordusunun dağılmasıyla İstanbul'a kaçarak Türk vatandaşı olmuştur. Burada birkaç iş de yapmıştır. Rus vatandaşıyla evlidir. Bakü'de petrol çıkarma ve petrol yatağı işletmek gibi işlerle uğraşmış olup bölgedeki petrol işletmecileri tarafından da tanınmaktadır. Türk hükümetinin danışmanı Lucius'un yakın arkadaşıdır. Biraz maceracı olduğundan zaman zaman büyük sözler verse de işinde başarılı bir girişimcidir. Türk bürokrasisinden petrol imtiyazlarının sorumlusu Tarım Bakanı Hasan Bey, Maden Ticaret Başkanı Abdullah Özlü, Hamdullah Suphi ve Ahmet Agaef gibi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in eski arkadaşlarını tanımaktadır” (JACAR, Ref.B04011142300: 10) diye, Mustafayev'in Türk vatandaşı olmasından Türk bürokrasisindeki tanıdıklarına kadar ayrıntılar vermiştir. Buna göre Hasan Mustafayev Ziraat Bakanı Hasan Fehmi Ataç, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ahmet Ağaoğlu gibi Kurtuluş Savaşı'nda ve cumhuriyetin kuruluşunda büyük katkıları olan kişileri tanımaktadır. Bunun yanı sıra Mustafayev'in akademik bir eğitim almaya da petrolle erken yaşlardan itibaren ilgilendiği teknik işlerle ilgili olarak ise Eristof şirketi çalışan Edward ile birlikte çalıştığına dikkat çekilmiştir.

Japon tarafı Türk hükümeti Japon şirketin istenen yeterliliğe sahip olması durumunda petrol imtiyazının elde edilebileceğini İtalyan şirketinin de aynı imtiyaz üzerinde faaliyetleri bulunması nedeniyle acele edilmesi gerektiğini düşünmüştür. İmtiyazla ilgili Mustafayev'in rolü ve diğer devletlerle olan çatışma belgede aşağıdaki gibi yer almaktadır.

“Fransa, İtalya gibi kapitalist devletler Türkiye'deki Petrol imtiyazlarına gözlerini çevirerek teşebbüslerde bulunmaktadır. Türk hükümeti ise Lucius'u danışman olarak işe alıp acil bir şekilde maden araştırmalarını tamamlamaya çalışmaktadır. Bu karmaşık durum nedeniyle Mustafayev'in arkasında Japon sermayesinin olduğunu gizli tutmaya özen göstermekteyiz. Hokushinkai şirketi ve Mustafayev arasındaki anlaşma ve depozito parasının ödenmesi gibi işleri elimizden geldiğince elçilik dışında yaptırmaktayız. Shimizu bey Hokushinkai şirketinin geçici vekili olarak Hokushinkai şirketinin vekili gelene kadar tüm işlerini yürütmektedir (JACAR, Ref.B04011142300: 11).”

Japonya Dışişleri Bakanlığı, Hokushinkai şirketi ve Mustafayev aracılığıyla imtiyazı elde etmeye çalışmıştır. Buna göre Mustafayev Türkiye'den Sinop petrol imtiyazını alacak uygun zaman geldiğinde ise Hokushinkai şirketine imtiyazı devredecektir. Mustafayev, 31 Ekim 1924 tarihinde Ankara'ya giderek imtiyaz için girişimlere başlamıştır. Hokushinkai şirketinin gönderdiği depozito ücreti üç bin lira 3 Kasım tarihinde Kasama'ya ulaşmıştır. Ödemenin eksik kalan kısmı Shimizu Heiji tarafından karşılanmış Mustafayev faturayı Shimizu'ya vermiştir. Türkiye Ticaret Bakanlığı'nın onayını 9 Kasım 1924 tarihinde alan anlaşma taslağının içeriği aşağıdaki gibidir.

“İmtiyaz sahibinin deneme sondajını yapacağı bölge Sinop vilayeti Boyabat yakınında 4 bin hektarlık arazi olup bölge haritada işaretlenmiştir.

İmtiyaz sahibi Türkiye Maden Müdürlüğünün iznine göre 10 kez deneme sondajı yapacak olup her bir deneme için 300 metre aralık verilmesi gerekmektedir. Ancak petrol çıkarmanın mümkün olduğunu düşündükleri yerde sondaj yapıp yapmamaları 24 metre üzerinde petrol çekip çekememelerine bağlıdır.

İmtiyaz sahibi ilk petrol arama denemesini Türkiye Tarım Bakanlığı teknisyeninin rehberliğinde yapacaktır. Teknisyenin verdiği direktiflerle yer belirlemesi yapılarak sondaj vurulacaktır. Haritada belirli bölgede bu çalışma yapılacak olup ikinci deneme sondajı 24 metre altında deneme sondajı yapmalı ve her sondaj alanında 1 km aralık bırakılmalıdır.

İmtiyazlı anlaşmanın imzalanmasından sonra 1 yıl içerisinde;

a) 50 bin liralık bir Türk şirketi kurmalıdır. Bu şirketin 51% hissesi Türk hissedara ait olmalıdır.

b) İmtiyaz sahibi bu şirkete karşı elinde bulunan sondaj hakkını devretmelidir. İki kez deneme sondajı yapmış olması durumunda deneme sondajlarının süresi 20 ay uzatılarak ticari şirketin kurulması ve imtiyaz devri gibi ilgili işlemler için 8 ay ek süre verilecektir.

c) İmtiyaz sahibi önceki maddede belirtilen koşullarda petrol çıkarmaya başladığını bildirmemesi durumunda bu imtiyaz son bularak anlaşma metninde belirtilen depozito ücretlerine hükümet tarafından el konulacaktır.

Petrol kaynağına ulaşan deneme sondajlarına yönelik 4 hektarlık bir alanı belirleyerek bu alanın 4/1 ine denk gelen kısmını kendi bölgeleri olarak seçmelidir. Çıkarma imtiyazının süresi 40 yıl olup şirkete 10 kez sondaj yapma hakkına karşılık 250 hektarlık bir alanı kiralayabilecektir.

Belirtilen imtiyaz Türk hükümetinin aynı bölgede kendi imkanlarıyla, başka bir Türk vatandaşının ya da Türk şirketinin deneme sondajı yapmasını engellemez. (Bu madde konusunda Ankara'da görüşmeler devam etmektedir. İmtiyaz sahibinin elde edeceği hakka muhalefet olan bir maddedir.) (JACAR, Ref.B04011142300: 14-16)."

Bu anlaşma taslağı hükümet ve imtiyaz sahibinin ya da onların hak devrettikleri arasında imzalanacak imtiyaz anlaşmasının içeriğidir. Mustafayev, Shimizu'ya anlaşmanın meclisten geçtikten sonra depozito parasını ödeyip anlaşmayı imzalama aşamasına gelmesi için Japon petrol jeoloğunun saha araştırmasını beklemenin geç olacağını, Omura'nın gelmesine yetişmeyeceğinden önden imzalanmasını talep etmiştir. Mustafayev anlaşma hükümlerinin yanı sıra Edward'ın imtiyaz bölgesinin kızılırmak ve denize yakınlığı nedeniyle petrol lojistiği açısından çok iyi konumda olduğunu az masrafla lojistiğin kolaylıkla sağlanabileceğini söylemiştir.

Japonya Büyükelçiliği Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen eski imtiyazları reddederek Türkiye'nin kendi imkanlarıyla maden politikası geliştirmeye önem verdiğinin üzerinde durmuştur. Bu rasyonel politika savaşın etkileri ve ekonomideki zorlukların yanı sıra halkın bu işleri yapacak deneyiminin bulunmaması nedeniyle sonuçta güvenilir yabancı yatırımcılarla bu imtiyazların geliştirilmesi ve mümkün mertebe Türklerin petrol işinde uzmanlaşmasını sağlayarak Türk milletinin çıkarlarına hizmet edecek şekilde anlaşmalar hazırladığını analiz etmiştir.

"Türkiye uzun yıllar fırsatçı imtiyazlılardan bıkmış durumdadır. Gerçek yatırımcılar aramaktadır. Japonya'nın varlıklı holdinglerinden Hokushinkai şirketinin buradaki işi alması bu talebi karşılaması açısından oldukça uygundur. Fakat petrol işletmesine harcanacak paranın başlangıçta işletme açısından başarısızlıkla sonuçlanması mümkündür. İlk birkaç yıl bu maddi kayıpları gizleyerek mümkün mertebe devlet sübvansiyonu ya da dolaylı yardımları vererek Hokushinkai şirketinin ihtiyaç duyduğu fonu sağlamalıyız. İmparatorluğumuzun petrol politikasını ötelemeye yönelik olumsuz durumlara hazırlıklı olmalıyız.

Petrol işinde başarılı olarak Ankara hükümetine Japon şirketlerinin becerisi ve samimi tutumunu göstererek gelecekte ortaya çıkabilecek henüz el değmemiş diğer petrol imtiyazlarını elde etmemiz mümkün olacaktır. Musul bölgesinin aidiyet sorunu çözülmesiyle İmparatorluğumuz burada da benzer imtiyaz elde etmeyi umut edebilir (JACAR, Ref.B04011142300: 17-18)."

Dışişleri Bakanlığı enerji güvenliğinin sağlanması için Hokushinkai şirketinin zarar etmesi durumunda devlet desteğiyle imtiyazı güvenceye almasının gelecekte iki ülke arasında geliştirilebilecek iş ortaklığının devamı için gerekli görmüştür. Japon diplomatlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen kapitülasyonların kaldırılmasıyla eski hak sahibi şirketler sorununa yönelik hassas olduğu yabancı şirketlerin Türkiye'de eskisi gibi karlı işler yapmasının zorlaştığı bu dönemde Japon şirketi ve yatırımcılarına yönelik ılımlı yaklaşımı bir fırsat olarak görmüştür. Böylece Japonya'nın petrol politikasının sağlamlaştırılması ve burada elde edilecek başarılarla ileride Türkiye ile Japonya arasındaki ekonomik ortaklıkların artacağı öngörülmüştür.

Hokushinkai şirketinin vekili Shimizu her ne kadar ön sözleşme kontratını Mustafayev ile imzalamışsa da Hokushinkai şirketi anlaşma şartlarının değişmesi nedeniyle buna karşı çıkmıştır. Hokushinkai şirket müdürü Vatanabe, 12 Ocak 1925 tarihinde Kasama aracılığıyla Ōmura'ya gönderdiği mektupta, "Depozito ücreti ödemesi saha araştırmaları sonrasında umut verici sonuçlar elde edilene kadar ertelenmesi gerekmektedir" (JACAR, Ref.B04011142300: 30) diye, imtiyaz anlaşması için petrol yataklarının petrol açısından zengin alanlar olmasına dair somut delillerin bulunmasına kadar ertelenmesini talep etmiştir.

Ayrıca, Vatanabe 15 Ocak 1925 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Avrupa-Amerika masası müdürü Hirota'ya gönderdiği mektupta, "8 Ocak 1925 tarihli Shimizu Bey'in göndermiş olduğu telgraftan anlaşma şartlarının değişmesine rağmen kontratı imzalaması şirketimizin Shimizu Bey'e verdiği vekâletin dışında bir durum olması nedeniyle kabul edilemez. Buradaki petrol yataklarının gelecek vadettiğini kabul etmemiz durumunda anlaşma imzalarken Mustafayev ile bunun tekrardan görüşülmesi gerekmektedir"(JACAR, Ref.B04011142300: 27) diye Mustafayev'in hükümetle yaptığı görüşme sonucunda şartların önceden taahhüt edilen şartlardan farklı olması, deneme sondajları sonrası kiralanan alanın yarıya düşürülecek olması nedeniyle imtiyaz anlaşması için Ōmura'nın saha araştırma raporunun beklenmesi gerektiğine dair Türkiye'deki Japonya Büyükelçiliği'nin girişimlerde bulunmasını talep etmiştir.

Türkiye'deki Sinop petrol imtiyazı ile ilgili olarak petrol jeoloğu Ōmura'nın raporuna göre Mustafayev'in ilk başta elde edebileceğini söylediği imtiyaz şartları büyük ölçüde değişmiştir. Bu şartlara göre imtiyaz bölgesi 250 hektarı geçmeyeceği gibi Ekinviran'daki eskiden imtiyaz verilen alan bu imtiyazdan hariç tutulmuştur. Anlaşılacağı üzere, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Altunoğlu Yevan Efendi'nin elde ettiği imtiyazın feshine karşı hissedar Musa Reiszade Ahmet Vefik Efendi'nin itirazı bu bölgenin hariç tutulmasında etkili olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen bu imtiyaz 25 Mart 1925 tarihinde iptal edilmişti.

Mustafayev Hokushinkai şirketine önceden alabileceğini öngördüğü deneme sondaj bölgesi 1000 hektardan 4000 hektara çıkarılmışsa da deneme sondajı sonrası imtiyaz sahibinin kiralayarak faydalanabileceği alan 250 hektarı geçmeyecekti. Bunun yanı sıra Mustafayev ilk başta Türk hükümetine bedel olarak net karın %15-20 oranında verileceğini belirtmişse de "Şirketin 2000 hissesinin yarısını yani 1000 hisseyi bedelsiz olarak hükümete verilmesi" (JACAR, Ref.B04011142400: 25-26) şartı koşulmuştur. Mustafayev iyi koşullar elde ettiğini ileri sürerek yaptığı araştırmalar ve hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmeler için hizmet bedeli olarak talep ettiği 3000 poundun 6000 pounda yükseltilmesini istemiştir.

Petrol jeoloğu Ōmura, Boyabat'ta saha araştırmalarında bulunarak petrol madeninin değerini saptamaya çalışmıştır. Ōmura'nın saha araştırmalarına göre petrol işletilmeye değer bulunmamıştır. Hokushinkai şirketine gönderilen teknik raporların yanı sıra Ōmura'nın Mustafayev ile ilgili düşünceleri de imtiyaz ile ilgili kararda etkili olmuştur. Ōmura Mustafayev'in Sinop petroleri ile ilgili olarak teknik bir araştırma yapmadığı Mustafayev'in güvenilmez bir kişi olduğunu şirkete bildirmiştir. Hokushinkai şirketi bu nedenlerle imtiyaz ile ilgili görüşmelerden çekilmiştir.

Mustafayev'in başta Japon tarafına vadettiği şartların Türk hükümeti tarafında bir geçerliliği olmadığı görülmektedir. Ōmura'nın imtiyaz bölgesinde yaptığı saha araştırması sonucunda madenin gelecek vadetmediğine karar vermesi nedeniyle Hokushinkai Şirketi Mustafayev'e verdiği depozito ücreti olan 360 pounddan vazgeçerek bu imtiyazla ilgili görüşmelerden çekilmiştir (JACAR, Ref.B04011142400: 25-26).

Japonya her ne kadar Türkiye ve çevresindeki petrol yataklarına ilgi göstermişse de Sinop petrolünün işletilmeye değer olmaması, Mustafayev'in vadettiği şartlarda imtiyaz elde edemeyecek olması gibi nedenlerden ötürü Sinop petrolü imtiyazına yönelik girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

SONUÇ

Japonya ülke içi petrol talebindeki artışın yanı sıra askeri ihtiyaçlar nedeniyle petrol politikası geliştirmek durumunda kalmıştır. Japonya'nın yurtdışında petrol aramalarına yönelik girişimler Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında artmıştır. Japonya, Rus iç savaşı döneminde Kuzey Sahalin'de Japon donanmasının inisiyatifleriyle kurulan Hokushinkai şirketi ile petrol çıkarmaya başlamış 1925 yılında ise Sovyet Rusya'dan imtiyaz elde edilmiştir. Bu açıdan Japon donanmasının petrol işleriyle doğrudan ilgilenmesi savunma politikasının bir uzantısı olarak görülebilir.

Japonya'nın Kafkas petrolerine (Grozni ve Bakü) olan girişimlerinin Shell grubuna sızmasıyla sekteye uğramıştır. Bu başarısızlıkta, Japonya'nın en güvenli petrol tedarik noktası olan Borneo petrolerinin Shell grubuna ait olması, Shell ile ilişkilerin İngiltere ile ilişkileri etkileyeceğinin düşünülmesi etkili olmuştur. Japonya'nın İngiliz-Japon İttifakı'nın sona ermesine rağmen İngiltere'ye karşı bir tutum geliştirmeme çabası, Sovyet Rusya'nın Kafkas petrolerini millileştirmesi, Sovyet Rusya ile Japonya'nın diplomatik ilişkilerinin henüz kurulmamış olması da Kafkas petrolerindeki faaliyetleri etkilemiştir.

Japonya'nın Türkiye'deki petrol potansiyeli ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen imtiyaz sorunlarına dair ilgisi Lozan Barış Görüşmeleri sürecinde gelişim göstermiştir. Türk petrollerine yönelik faaliyetlerin yoğunlaşması ise Kafkas petroleri imtiyazında yaşanan başarısızlığın bir sonucudur.

Sinop petrollerinde imtiyaz elde etmek isteyen şirket Kuzey Sahalin'de de faaliyet gösteren Hokushinkai şirkettir. Sinop petroleri ile ilgili bilgiler Lozan Barış Görüşmeleri Yürütme Komitesi üyesi Kasama Akio tarafından gönderilmiştir. Kasama, Sinop petrollerinde yabancı imtiyazlıların bulunmaması, Türk hükümetinin Avrupalılara imtiyaz verme konusundaki negatif tutumu nedeniyle Japonya'nın faaliyet göstermesinin faydalı olacağını düşünmüştür.

Hokushinkai şirketi Hasan Mustafayev aracılığıyla Sinop petrollerinden imtiyaz elde etmeye çalışmıştır. Fakat, Hokushinkai şirketinin Türkiye'ye petrol saha araştırmaları için gönderdiği petrol jeoloğu Ōmura, Sinop petrollerinin yatırım yapmaya uygun olmadığına karar vermiştir. Ayrıca, Mustafayev'in bölgede bizzat araştırma yapmadan bu imtiyazı önermesi, Hokushinkai şirketine vadettiği anlaşma koşullarını hükümetten elde edememesi güvensizliğe neden olmuş Japonya imtiyaz görüşmelerinden çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Japan Center for Asian Historical Records (JACAR) Ref.B04011142200, Miscellaneous documents relating to rights of oilfield/ Turkey (1-7-6-4_4) (Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs)

Japan Center for Asian Historical Records (JACAR) Ref.B04011142300, Miscellaneous documents relating to rights of oilfield/ Turkey (1-7-6-4_4) (Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs)

Japan Center for Asian Historical Records (JACAR) Ref.B04011142400, Miscellaneous documents relating to rights of oilfield/ Turkey (1-7-6-4_4) (Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs)

National Archive of Japan, "Taishikan Ittō Shokikan Kasama Akio Heiwa Jōyaku Jisshi Iin Ōsetsukerare no Ken" Ref. B 01127100, Naikaku, 1923.

Araştırma Eserler

Aalto, K. R. (2011). "American Contributions to the Geological Mapping of Hokkaido, Late Nineteenth Century", *Earth Sciences History*, 30(1), 2011.

Akpınar, D. (2018). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da ve Sinop'ta Petrol Çalışmaları (1876-1950)" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4).

Altın, U. (2024). "Japanese Interest on Caucasus Oil", *Cogito*, Vol. 16, No. 1, 2024.

Ediger, V. Ş. (2022). *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2022.

Görgen, İ. (2002). "Türk-Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi", *Erciyes Akademi*, 36(1), 2022.

Iguchi, T. (1963) ed. "Gendai Nihon Sangyō Hattatsushi II Sekiyu", *Gendai Nihon Sangyō Hattatsushi Kenkyūkai*, Vol 2, Kōjūsha Shuppanyoku, Tokyo.

Institute of Pacific Relations, American Council, (1934). Memorandum on Japan's Oil Problem, *University of California Press*, Dec. 21.

Ishida, F., Tarō, İ. (2003) "Meijiki ni Okeru Sekiyu Seiyu Gijutsu no Hatten", *Gijutsu to Bunmei*, Vol 13, No 2.

Sakai, T. (1988). "The Soviet Factor in Japanese Foreign Policy, 1923-1937", *Acta Slavica Iaponica*, 6, 27-40, 1988.

Uwatoko, U. (1973). "Waga Koku no Sekiyu Kōgyō no Kaiko to Mondaiten", *Sekiyu Gijutsu Kyōkaishi* (Journal of the Japanese Association of Petroleum Technologists), Vol. 38, No 5, Sept.

Yurtoğlu, N. (2017). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)", *Akademik Bakış*, Cilt 10, No 10.